

NGHIÊN CỨU VỀ QUY TRÌNH BIÊN SOẠN TỪ ĐIỂN LỊCH SỬ VĂN HÓA VIỆT NAM THỜI LÝ (1009 - 1226)

NGUYỄN TRÀ MY *

Tóm tắt: Bài viết giới thiệu sơ lược vai trò của quy trình biên soạn đối với sự ra đời của một công trình tra cứu, các bước cơ bản trong quy trình biên soạn *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)*.

Từ khóa: Thời Lý, quy trình biên soạn, từ điển, lịch sử, văn hóa.

Abstract: The article briefly introduces the role of the compilation process of a reference work, basic steps in the process of compiling the *Dictionary of History and Culture of Vietnam under the Ly Dynasty (1009 - 1226)*.

Keywords: Ly Dynasty, compilation process, dictionary, history, culture.

1. Dẫn nhập

Với nội dung cơ bản gồm các tri thức về lịch sử - văn hóa Việt Nam được trình bày dưới dạng một công trình tra cứu, *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)*¹ là công trình chưa từng được biên soạn ở Việt Nam. Vì vậy, để làm nổi bật nét đặc thù của một từ điển chuyên ngành mà vẫn đảm bảo chất lượng công trình, các tác giả cần phải có sự chuẩn bị về chuyên môn (sử học, văn hóa học) lẫn nghiệp vụ (nghiệp vụ từ điển, nghiệp vụ biên tập,...); phải trải

qua một quy trình biên soạn nghiêm ngặt, bài bản và công phu. Trong bài viết này, chúng tôi giới thiệu các bước cơ bản trong quy trình biên soạn *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)*.

2. Chuẩn bị

Xây dựng thuyết minh

Thuyết minh đề tài cấp cơ sở *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)* được xây dựng từ năm 2022. Thuyết minh là bước đi đầu tiên nhằm cụ thể hoá ý tưởng biên soạn công trình. Trong thuyết minh, chủ nhiệm đã đưa ra sự hình dung khái quát về công việc sẽ thực hiện; thời gian và tiến độ (kế hoạch); các tổ chức và cá nhân tham gia; dạng sản phẩm biên soạn; phương pháp; nội dung tiến hành; kinh phí dự kiến,...

Tổ chức nhân lực:

Yếu tố con người luôn đóng vai trò vô cùng quan trọng. Nhóm biên soạn - những người tham gia thiết kế bảng mục từ và biên soạn các mục từ. *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)* có hàm lượng kiến thức chuyên môn lớn. Vì vậy,

* ThS - Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam; Email: nguyentramy05@gmail.com

nhóm biên soạn phải tập hợp được những nhà nghiên cứu chuyên sâu thuộc chuyên ngành về lịch sử nói chung và lịch sử thời Lý nói riêng. Không chỉ có kiến thức chuyên môn vững vàng, nhóm soạn giả này nhất thiết phải là người có tinh thần trách nhiệm cao, thái độ làm việc nghiêm túc, kiên trì và cẩn thận. Thêm vào đó, có chuyên môn sâu về từ điển học và bách khoa thư,... Họ còn phải là những người có năng lực tư duy cao, khả năng phản biện tốt và bản lĩnh nghề nghiệp vững vàng để tránh sa vào sai lầm hay áp đặt, quy kết khi đánh giá vấn đề.

Một bộ phận quan trọng, làm nhiệm vụ rà soát, hoàn thiện nội dung và hình thức bản thảo *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)* là nhóm biên tập. Chất lượng của công trình phụ thuộc rất nhiều vào đội ngũ này. Đó là những trí thức có kiến thức rộng và sâu về chuyên ngành; có nghiệp vụ từ điển, nghiệp vụ biên tập tốt; nắm vững đường lối, chủ trương, chính sách của Đảng, pháp luật của Nhà nước và các kiến thức liên quan; có khả năng tư duy và làm việc độc lập; nhạy bén với yêu cầu của xã hội;... Nhóm này có nhiệm vụ chính là đảm bảo cho tổng thể công trình nói chung và các mục từ nói riêng tuân thủ đúng yêu cầu của nguyên tắc, thể lệ biên soạn đã được thảo ra trước đó (bao gồm cả về nội dung và kỹ thuật); thẩm tra tính chính xác của các thông tin được phản ánh trong *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)*.

3. Thiết kế tổng thể

Xây dựng nguyên tắc và thể lệ biên soạn

Bước này được chủ nhiệm đề tài và nhóm biên soạn thực hiện ngay sau khi hoàn thành tổ chức đội ngũ những người tham gia biên soạn, biên tập công trình.

Xây dựng nguyên tắc, thể lệ biên soạn được đặt ra nhằm tạo ra một chỉnh thể công trình nhất quán về nội dung và hoàn chỉnh về hình thức. Đây là khuôn mẫu, hệ quy chiếu cho các soạn giả, biên tập viên, thẩm định viên trong suốt quá trình thực hiện công việc của mình. Các quy tắc càng rõ ràng, cụ thể bao nhiêu, cuốn từ điển này sẽ càng được thống nhất, dễ tra cứu và mang tính khoa học bấy nhiêu. Khi biên soạn, những người biên soạn và biên tập nhất thiết phải áp dụng các quy tắc như trong bản nguyên tắc đã định ra. Mục từ phải được viết một cách khoa học, phải tuân thủ theo thể lệ và đề cương đã quy định. Các biên tập viên cũng chính là người đảm bảo cho nguyên tắc, thể lệ được thực hiện trong toàn bộ công trình. Mọi thao tác sai lệch sẽ không được chấp nhận hoặc phải chỉnh sửa cho đúng với nguyên tắc, thể lệ được đặt ra trước đó.

Xây dựng bảng mục từ

Đây là yêu cầu thiết yếu khi thiết kế nội dung cho công trình. Như đã nói, *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)* có dung lượng kiến thức lớn, phạm vi rộng. Việc lập bảng mục từ có thể phản ánh đầy đủ, toàn diện các tri thức về lịch sử Việt Nam thời Lý là công việc khó. Bảng mục từ không thể được tạo nên bằng sự lắp ghép cơ học, đơn thuần theo kiểu tìm tât cả các mục từ có liên quan rồi đưa vào, mà cần phải căn cứ vào mục đích biên soạn công trình, đối tượng phục vụ và quy mô dự tính của *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)*.

Khi bắt đầu xây dựng bảng mục từ, chủ nhiệm và các thành viên đề tài đã có sự thảo luận kỹ càng để đưa ra các tiêu chí lựa chọn, phương án phân loại tri thức, mức độ ưu tiên giữa các chủ đề tri thức.

Các mục từ trong cuốn *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)* được chia làm 6 loại:

Mục từ nhân vật được lựa chọn dựa trên tiêu chí: số lượng mục từ lớn, mục từ lựa chọn là nhân vật có thành tựu nổi bật, có sức ảnh hưởng lớn trong thời gian này, đứng đầu là các vua quan: *Lý Thái Tổ, Lý Thái Tông, Lý Nhân Tông,...*; tướng lĩnh lãnh đạo các cuộc khởi nghĩa lớn như *Lý Thường Kiệt,...*; có sức ảnh hưởng trên mọi mặt, nổi bật trong văn hóa, kinh tế, chính trị thời kỳ này: *Không Lộ Thiền Sư, Vạn Hạnh,...*

Mục từ địa danh được lựa chọn dựa theo tiêu chí: là những nơi diễn ra các sự kiện quan trọng, lớn, nơi diễn ra các cuộc kháng chiến đã đi vào sử sách,... như: *Đền Đồng Cổ, Đền xã tắc, Đền Nam Giao, Hoa Lư,...*

Mục từ sự kiện được lựa chọn dựa theo tiêu chí: số lượng mục từ sự kiện nhiều, nên các mục từ được đưa vào phải đảm bảo tiêu chí lớn về quy mô, hình thức, nổi bật, mang tính thời kỳ này, ví dụ: *Hội thề Đồng Cổ, Kháng chiến chống Tống,...*

Mục từ thuật ngữ, khái niệm được lựa chọn dựa theo tiêu chí: số lượng mục từ thuật ngữ khá ít nên nhóm tác giả tập trung biên soạn những cụm từ khác biệt, đặc thù của thời kỳ này như: *Thực ấp, tịch điền,...*

Mục từ cơ quan, tổ chức, lực lượng lịch sử được lựa chọn dựa theo tiêu chí: số lượng mục từ không nhiều nên tiêu chí lựa chọn là những mục từ có đặc điểm, vai trò nổi bật trong bối cảnh thời kỳ này; ví dụ: *Thiền phái thảo đường,...*

Mục từ tư liệu, tác phẩm lịch sử được lựa chọn dựa theo tiêu chí: số lượng ít nên mục từ được lựa chọn là mục từ tồn tại, mang đặc điểm riêng thời kỳ này, ví dụ: *Nam quốc sơn hà,...*

Các mục từ trong *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)* có cấu trúc như sau:

1. Mục từ nhân vật:

- Từ đầu mục (tên nhân vật).
- Tên thường gọi của nhân vật, có thể có hai hoặc nhiều tên gọi (tên thật - tên khai sinh, tên chữ - tên tự, tên hiệu, biệt hiệu - bút danh, pháp danh, đế hiệu, miếu hiệu, tên húy, tên dùng lúc hoạt động,...). Lấy tên đã quen thuộc với độc giả làm tên chính đầu mục từ.
- Năm sinh, năm mất.
- Định danh.
- Giới thiệu tóm tắt về nhân thân, quê quán, nghề nghiệp, chức sắc, học vấn,...
- Những hoạt động, vai trò, đóng góp.
- Nơi thờ tự (di tích, lăng mộ,...).

2. Mục từ địa danh:

- Từ đầu mục (tên địa danh).
- Định danh, định nghĩa.
- Tóm tắt đặc điểm địa hình, địa lý; vai trò, tầm quan trọng đối với những sự kiện đó như thế nào.
- Tóm tắt liên quan đến các sự kiện như thế nào (liên quan đến các sự kiện diễn ra ở đây, liên quan đến những nhân vật nào,...).
- Có thể mô tả, liệt kê những sự kiện đó.
- Nơi đó hiện nay ở đâu, có tên hiện đại là gì. Dân gian có những đề cập gì đến địa điểm này.

3. Mục từ sự kiện:

- Từ đầu mục (tên cuộc khởi nghĩa, trận đánh, sự kiện lịch sử).
- Thời gian diễn ra.
- Địa điểm phát sinh, diễn ra cả quá trình.

- Người lãnh đạo và những người tham gia.
- Tính chất, nguyên nhân, bối cảnh lịch sử,... của sự kiện.
- Tóm tắt quá trình, diễn biến của sự kiện.
- Kết quả (thành công, thất bại, hạn chế,...); tác dụng, ảnh hưởng (đối với một vùng, nhiều vùng,...).

4. Mục từ tư liệu, tác phẩm lịch sử:

- Từ đầu mục (tên tư liệu, tác phẩm).
- Tác giả hoặc người biên soạn, viết; tính chất, đặc điểm.
- Thời gian, không gian xuất hiện tác phẩm đó.
- Quá trình hình thành và phát triển.
- Tóm tắt nội dung cơ bản và khuynh hướng.
- Ảnh hưởng.

5. Mục từ thuật ngữ, khái niệm:

- Từ đầu mục (tên thuật ngữ, khái niệm).
- Nêu định nghĩa, khái niệm cơ bản.

6. Mục từ cơ quan, tổ chức, lực lượng lịch sử:

- Từ đầu mục (tên gọi của các cơ quan, tổ chức, đơn vị, triều đại,...).
- Nguyên dạng tên gốc (nếu có).
- Thời gian ra đời, thời gian ngừng hoạt động.
- Hoàn cảnh, nguyên nhân ra đời.
- Người sáng lập và lãnh đạo.
- Cơ cấu tổ chức.

4. Biên soạn mục từ

Biên soạn mục từ là bước quan trọng nhất trong quy trình biên soạn *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)*.

Trước tiên, chủ nhiệm sẽ dựa theo chuyên môn của các thành viên trong nhóm

biên soạn, đề xuất và phân công biên soạn mục từ mẫu. Mỗi chủ đề tri thức có 1 mục từ mẫu. Số lượng mục từ mẫu ít, nhưng yêu cầu chất lượng nghiêm ngặt: phải tuân thủ tuyệt đối nguyên tắc, thể lệ, phải gọt giũa câu chữ thật cẩn thận. Sau khi mục từ mẫu được đưa ra lấy ý kiến, được sửa chữa hoàn thiện, chủ nhiệm sẽ triển khai biên soạn toàn diện.

Các nhóm biên soạn tổ chức thảo luận, quán triệt thể lệ biên soạn *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)*, quy tắc biên tập nội dung, biên tập kỹ thuật,...

Nhìn chung, để đảm bảo chất lượng công trình, ở bước trọng tâm này, các soạn giả, biên tập viên của *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)* ngoài việc có kiến thức chuyên môn tốt, nắm vững và khai thác tốt tư liệu, đã cố gắng bám sát thể lệ và có thái độ nghiêm túc, có trách nhiệm,... Tất cả các thành viên đã cùng nhau nỗ lực tích cực phối hợp với nhau trong công việc.

5. Biên tập và đọc duyệt mục từ

Đây là một khâu rất quan trọng, để đánh giá bản thảo *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)* đã đáp ứng được những yêu cầu về nội dung và hình thức của một cuốn từ điển hay chưa, từ đó quyết định bản thảo đạt hay không đạt, có thể chuyển sang bước kế tiếp - hoàn thiện để in ấn, xuất bản - hay không.

Sau khi tác giả viết xong mục từ, nhóm biên tập tiến hành thẩm định, chỉnh sửa bản thảo lần thứ nhất, nếu chưa được có thể biên tập lần thứ hai, thứ ba. Bản thảo nào không đáp ứng được yêu cầu đề nghị tác giả viết lại. Đối với các biên tập viên có tham gia biên soạn mục từ, thì phần bản thảo của họ sẽ được biên tập chéo - người

này biên tập của người kia và ngược lại.

Trên cơ sở bản thảo đã được biên tập nội dung và kỹ thuật, chủ nhiệm đọc duyệt lại, bổ sung, sửa chữa nội dung. chủ nhiệm sẽ đánh giá dựa trên tiêu chí: nội dung mục từ có hợp với đầu mục từ không, có nằm trong khuôn khổ quy định của đầu mục từ không; tri thức thể hiện có bao quát toàn diện, nhất là có bỏ sót điều gì quan trọng không; phần nội dung cơ bản có đầy đủ không, khái niệm đưa ra có chính xác, có rõ ràng không; tư liệu (bao gồm cả sự việc lẫn con số) có chính xác và đủ chứng cứ không; lời văn và con số có nhất quán không; kênh chữ và kênh hình đã theo thể lệ chưa; văn phong chuẩn mực chưa;... Tóm lại, ở khâu này, sự chú ý được dành cho từng mục từ cũng như toàn bộ chỉnh thể bản thảo. Kết quả của quá trình thẩm định là sự tán thành với các soạn giả, có đề xuất phương án tu sửa.

Chủ nhiệm đọc duyệt, kiểm tra bản thảo xong, tiếp tục bàn bạc với nhóm biên soạn, rồi tổ chức hội thảo lấy ý kiến cố vấn, chuyên gia về toàn bộ bản thảo. Sau khi được chuyên gia thẩm định, đánh giá, nhóm biên soạn nhất trí sửa chữa, bổ sung, chủ nhiệm phê duyệt,... bản thảo sẽ chuyển đến nhóm biên tập để tiếp tục biên tập lần nữa, tiến đến hoàn thiện bản thảo.

6. Kết luận

Quy trình biên soạn *Từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009 - 1226)* phải được tiến hành tuần tự và khoa học. Khi biên soạn cuốn từ điển nhất thiết phải tuân

thủ nghiêm ngặt quy trình biên soạn, không được làm tắt, làm ẩu ở bất kỳ công đoạn nào.

Cuốn từ điển mang một khối lượng kiến thức lớn về thời Lý, đòi hỏi đội ngũ biên soạn phải xử lý chính xác, hợp lý từng đơn vị kiến thức. Việc lập ra quy trình biên soạn tối ưu sẽ góp phần quyết định đến sự thành công của cuốn từ điển.

Quy trình vận hành này đã được thiết kế xây dựng rất cẩn thận và trong khi tiến hành biên soạn công trình, chủ nhiệm cùng các soạn giả cũng có sự điều chỉnh nhất định cho phù hợp với tình hình thực tế. Hy vọng sẽ nhận được nhiều ý kiến trao đổi, thảo luận để làm rõ, hoàn thiện hơn từng khâu đoạn trong quy trình biên soạn cuốn *từ điển lịch sử văn hóa Việt Nam thời Lý (1009- 1226)*.

CHÚ THÍCH

¹ Đề tài cấp Cơ sở do ThS. Nguyễn Trà My làm Chủ nhiệm, Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam là Tổ chức chủ trì, thực hiện năm 2023.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Nguyễn Trọng Báu, *Biên tập ngôn ngữ sách và báo chí*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2002.
- [2] Hà Học Trạc, *Lịch sử - Lý luận và thực tiễn biên soạn bách khoa toàn thư*, Nxb. Từ điển bách khoa, Hà Nội, 2004.
- [3] Nguyễn Như Trang, “Quy trình biên soạn bộ Từ điển văn học dành cho học sinh phổ thông”, *Từ điển học và Bách khoa thư*, số 5(7) tháng 9.2010.